

**NORASMIY ISH O'RINLARINING MAKROIQTISODIY KO'RSATKICHLARGA  
TA'SIRI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17635823>

**Levakov Izzatulla Nematillayevich**

*i.f.f.d, v.b dots,*

*"University of Business and Science", "Menejment" kafedrası mudiri*

*izzatillalevakov@gmail.com*

*+99888-441-05-09*

**O'ktamov Shoxruxbek Ulug'bek o'g'li**

*"University of Business and Science" 2-bosqich magistranti*

*shohkrukhuktamov2404@gmail.com*

*+99891-117-07-03*

**Annotatsiya:** *O'zbekiston iqtisodiyoti o'tish davrining murakkab bosqichlaridan o'tgani bois, mehnat bozorining tarkibiy tuzilmasida hamon an'anaviy va norasmiy elementlar ustunlik qilmoqda. So'nggi yillarda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar, mehnat munosabatlarini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash choralari rasmiy bandlikni rag'batlantirishga qaratilgan bo'lsa-da, norasmiy bandlik hali-hanuz mamlakat iqtisodiy hayotining sezilarli qismini tashkil etmoqda. Bu holat, o'z navbatida, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning aniqligi, davlat moliyasi barqarorligi va iqtisodiy siyosat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Maqola siyosatchilar, tadqiqotchilar va mehnat bozori ishtirokchilari uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.*

**Аннотация:** *Поскольку экономика Узбекистана прошла через сложные этапы переходного периода, в структуре рынка труда до сих пор преобладают традиционные и неформальные элементы. Несмотря на то что в последние годы государством проводятся институциональные реформы, меры по либерализации трудовых отношений и поддержке предпринимательства, направленные на стимулирование формальной занятости, неформальная занятость по-прежнему составляет значительную часть экономической жизни страны. Эта ситуация, в свою очередь, напрямую влияет на точность макроэкономических показателей, устойчивость государственных финансов и эффективность экономической политики. Статья представляет собой актуальный интерес для политиков, исследователей и участников рынка труда.*

**Abstract:** *Since Uzbekistan's economy has undergone complex stages of transition, traditional and informal elements still dominate the structure of the labor market. Although in recent years the government has implemented institutional reforms, liberalized labor relations, and introduced measures to support entrepreneurship aimed at promoting formal employment, informal employment still constitutes a significant part of the country's economic activity. This situation, in turn, directly affects the accuracy of macroeconomic indicators, the stability of public finances, and the effectiveness of economic policy. The article is of particular relevance to policymakers, researchers, and labor market participants.*

**Kalit so'zlar:** *iqtisodiy o'tish davri, bandlik siyosati, institutsional islohotlar, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, davlat moliyasi barqarorligi, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, barqaror iqtisodiy siyosat.*

**Ключевые слова:** *переходный период экономики, политика занятости, институциональные реформы, поддержка предпринимательства, устойчивость государственных финансов, макроэкономические показатели, стабильная экономическая политика.*

**Keywords:** *economic transition, employment policy, institutional reforms, entrepreneurship support, public finance stability, macroeconomic indicators, sustainable economic policy.*

Mamlakatimizda bozor iqtisodiyotiga o'tish munosabati bilan mehnat munosabatlarini tubdan qayta qurish amalga oshirildi. Shu bilan birgalikda, o'tgan yillar tajribasi ko'rsatmoqdaki, mehnat munosabatlarini bozor mexanizmi talablariga moslashtirish birato'la amalga oshiriladigan tadbir bo'lmay, davlat iqtisodiy siyosatining doimo diqqat markazida turuvchi masaladir.

Mamlakatimizda bozor munosabatlariga o'tish iqtisodiyotda tub tarkibiy o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Bu o'z navbatida ishlab chiqarishning ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyoji tarkibida ham muayyan o'zgarishlarga sababchi bo'lmoqda. Shunday qilib, mehnat bozori ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida mamlakat makroiqtisodiy rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, bandlik va ishsizlik tushunchalaridan kengroq mazmunni qamrab oladi. Mehnat bozori ishsiz yurganlarni mehnatda band qilishning shunchaki bir vositasi bo'lib qolmasdan, balki bandlar hamda mehnatda band bo'lmaganlar keng ommasini o'z ichiga oluvchi jarayon hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil, 21-fevral kungi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar

to'g'risida"gi 83-sonli qarori asosida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va milliy barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda koronavirus pandemiyasining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini bartaraf etish hamda milliy barqaror rivojlanish maqsadlarida nazarda tutilgan ko'rsatkichlarning sifatli bajarilishi, shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarga erishilishini ta'minlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

O'zbekistonda norasmiy sektorning yuqori ulushi faqat bandlik shaklidagi muammo emas, balki chuqur institutsional ildizlarga ega, uzoq yillar davomida shakllangan tizimiy holatdir. U aholining katta qismi uchun yashash vositasi bo'lib xizmat qilayotgan bo'lsa-da, davlat darajasida samarali boshqaruv va rejalashtirishni murakkablashtiradi. Shunday ekan, norasmiy ish o'rinlarining aynan O'zbekiston shart-sharoitida makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga qanday ta'sir qilayotgani, bu ta'sirning o'ziga xos xususiyatlari va ijobiy salohiyatli imkoniyatlari haqida tahliliy yondashuv asosida fikr yuritilamiz.

O'zbekiston mehnat bozorining o'ziga xos jihatlaridan biri rasmiy ish o'rinlarining nisbatan cheklangani, norasmiy sektorning esa ko'p hollarda asosiy bandlik manbai sifatida qaralayotganidir. Ushbu holat quyidagi yo'nalishlarda makroiqtisodiy muvozanatga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda:

#### 1. Byudjet daromadlariga salbiy ta'sir

Norasmiy sektor ishtirokchilari odatda soliq to'lash majburiyatidan chetda qoladi. O'zbekistonda kichik biznes uchun soddalashtirilgan soliq tizimi mavjud bo'lishiga qaramasdan, ko'plab tadbirkorlar o'z faoliyatini ro'yxatdan o'tkazmasdan yuritmoqda. Bu esa davlat byudjeti uchun potentsial yo'qotilgan daromad manbai sanaladi. Soliq bazasining torayishi, ayniqsa pandemiyadan keyingi iqtisodiy tiklanish bosqichida byudjet harajatlarini moliyalashtirishda muammo tug'diradi.

#### 2. YalMda "ko'rinmas" iqtisodiyot ulushi

Rasmiy statistikada aks etmayotgan mehnat faolligi O'zbekistonning real iqtisodiy o'sishini baholashda noto'g'ri tasavvurlar hosil qiladi. Norasmiy sektorda ishlab chiqarilayotgan qiymat YalMda to'liq inobatga olinmasligi, ishlab chiqarish ko'lami, iste'mol darajasi va umumiy iqtisodiy faollikni noto'g'ri baholashga olib keladi. Bu esa davlat strategiyalarida noto'g'ri prioritetlar belgilanishiga sabab bo'lishi mumkin.

#### 3. Sarmoyalar va iqtisodiy ishonch muvozanati

Norasmiy ish o'rinlarining yuqori ulushi O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy va ichki investorlar ishonchini pasaytiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Rasmiylashtirilmagan iqtisodiy faoliyat, shaffoflikning yetarli emasligi, mehnat qonunchiligiga rioya qilinmasligi — bularning barchasi institutsional ishonchni

yemiradi. Investorlar uchun bu xavf omili sifatida qaraladi, natijada uzoq muddatli sarmoya kiritish hajmi cheklanadi.

#### 4. Pul-kredit siyosati samaradorligiga ta'sir

Norasmiy sektor iqtisodiyotdagi likvidlik miqdoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ammo bu ko'pincha rasmiy statistikada aks etmaydi. Markaziy bank tomonidan olib borilayotgan inflyatsiyani boshqarish va pul massasini tartibga solish choralarining samarasi norasmiy to'lovlar, "naqd iqtisodiyot", noqonuniy daromadlar sababli susayadi. Shu sabab, O'zbekistonda pul-kredit siyosati ko'pincha o'z maqsadiga to'liq erishmasligi mumkin.

#### 5. Ishsizlik ko'rsatkichlari va demografik bosim

O'zbekiston yoshlari orasida ishsizlik darajasi rasmiy statistikaga nisbatan ancha yuqori bo'lishi mumkin. Norasmiy sektor esa ushbu bosimni yashirin ravishda "yumshatib" turgan bo'lsa-da, bu real bandlik darajasini baholashda xatoliklarga olib keladi. Davlat tomonidan bandlik siyosatini rejalashtirishda noto'g'ri tayanish nuqtalari paydo bo'ladi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarini tugatgan yoshlarning katta qismi rasmiy ish topolmay, norasmiy sektorga o'tishga majbur bo'lmoqda.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning yangi bosqichida so'nggi yillarda milliy statistika sohasini rivojlantirish va statistik ma'lumotlar qamrovini kengaytirish borasida tizimli islohotlar olib borilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yilning 30-oktyabridagi 6098-sonli farmoni va 2020-yilning 3-avgustidagi 4796-sonli qarorining qabul qilinishi O'zbekistonda norasmiy va yashirin iqtisodiyotni statistik baholashni takomillashtirish orqali statistik ma'lumotlar qamrovini kengaytirish, sifati va ishonchliligini oshirish uchun muhim poydevor bo'ldi.

Norasmiy va yashirin iqtisodiyot hajmi va uning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholashni takomillashtirish maqsadida Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasining texnik ko'mak missiyalari jalb etildi. Xaqaro ekspertlar bilan hamkorlikda hamda tegishli vazirlik va idoralarning taklif va mulohazalari asosida "Kuzatilmaydigan iqtisodiyotni statistik baholash bo'yicha uslubiy nizom" ishlab chiqildi.

O'zbekiston sharoitida norasmiy ish o'rinlarining makroiqtisodiy ta'siri murakkab va ko'p qatlamli hodisadir. U mehnat bozorida vaqtincha barqarorlik ta'minlayotgandek ko'rinsa-da, uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy o'sishni sustlashtiradi, davlat byudjetini zaiflashtiradi, institutsional ishonchni yemiradi va iqtisodiy siyosat samaradorligiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun, norasmiy sektorni rasmiylashtirishga yo'naltirilgan, motivatsion xarakterga ega kompleks yondashuv soliq yengilliklari, mehnat shartnomalarini tuzishni rag'batlantirish,

nazoratni raqamlashtirish va bandlik xizmatlarini isloh qilish bugungi kunning asosiy iqtisodiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

Norasmiy bandlikni faqatgina mikroiqtisodiy darajada ya'ni, shaxsiy daromad, individual ishbilarmonlik yoki hayotiy strategiyalar kontekstida ko'rib chiqish yetarli emas. U iqtisodiyotning makro darajasida ham muhim va ko'pincha noaniq, ammo chuqur ildiz otgan ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sirlar aksariyat hollarda rasmiy statistikada to'liq ifodasini topmaydi, natijada iqtisodiy siyosat va qaror qabul qilishda noaniqliklar yuzaga keladi.

Bundan tashqari, norasmiy bandlik mehnat bozorida strukturaviy muvozanatsizliklarni chuqurlashtiradi. Masalan, yuqori malakali mutaxassislar rasmiy sektorda ish topolmay, norasmiy sektorda potensialidan past samaradorlik bilan faoliyat yuritadi. Bu holat inson kapitalidan yetarlicha foydalanmaslikni anglatadi va iqtisodiy o'sish sur'atlarini sekinlashtiradi. U real iqtisodiy o'sishni to'liq ochib bermaydi, davlat resurslaridan foydalanishda nomutanosiblik keltirib chiqaradi va institutsional islohotlarning samaradorligini pasaytiradi. Shu bois, norasmiy bandlikni kamaytirish masalasi nafaqat mehnat huquqlarini himoya qilish, balki makroiqtisodiy barqarorlik va rivojlanish strategiyasining muhim elementi sifatida qaralishi lozim.

Hozirgi bosqichda O'zbekiston mehnat bozori tarkibida norasmiy bandlikning yuqori ulushi mamlakatning iqtisodiy tizimida muhim ijtimoiy-iqtisodiy omil sifatida namoyon bo'lmoqda. So'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar va mehnat munosabatlarini tartibga solish bo'yicha qabul qilinayotgan davlat dasturlari bandlik tizimini huquqiyashtirish hamda yashirin iqtisodiyot ko'lamini qisqartirishga qaratilgan bo'lsa-da, norasmiy bandlik hali ham sezilarli darajada saqlanib qolmoqda. Bu jarayon bir vaqtning o'zida ijobiy va salbiy jihatlarni o'zida mujassam etadi. Bir tomondan, u aholining daromad manbaini saqlab qolish va iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, mehnat huquqlarining buzilishi, ijtimoiy himoya tizimidan chetda qolish hamda soliqqa tortish bazasining qisqarishiga olib keladi.

Norasmiy bandlikning iqtisodiy mohiyati mehnat munosabatlarining rasmiy-huquqiy shakllanmaganligida, ya'ni ishchi va ish beruvchi o'rtasidagi mehnat shartnomasi mavjud emasligida namoyon bo'ladi. Bu holatda mehnat faoliyati davlat tomonidan ro'yxatga olinmaydi, natijada mehnatga oid qonun hujjatlarining amal qilishi chegaralanadi. Norasmiy ish o'rinlarining shakllari turlicha bo'lib, ular asosan o'zini o'zi band qilish, mavsumiy ishlar, vaqtincha yoki tasodifiy mehnat faoliyati, uy sharoitida ishlab chiqarish, shuningdek, rasmiy tashkilotlar tomonidan norasmiy tarzda yollanilgan ishchilardan iborat.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, norasmiy bandlik ko'p hollarda iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida (qishloq xo'jaligi, qurilish, xizmat ko'rsatish, kichik savdo, transport) yuqori darajada to'plangan. Ayniqsa, qishloq joylarda, ayollar va yoshlar o'rtasida norasmiy bandlikning ulushi yuqori bo'lib, bu holat mehnat bozoridagi ijtimoiy nomutanosiblikni kuchaytiradi. Ushbu toifa aholining mehnat faoliyatiga rasmiy kirish imkoniyati cheklanganligi sababli, ular norasmiy sektorga yo'naltiriladi, bu esa iqtisodiy zaiflik va kambag'allik xavfini oshiradi.

Norasmiy bandlikning kengayishi iqtisodiy rivojlanish jarayonida bir qator tizimli muammolarni keltirib chiqarmoqda. Jumladan, mehnat unumdorligining pastligi, soliqlar tushumining kamayishi, rasmiy sektorda raqobat muhitining buzilishi va mehnat resurslarining samarali taqsimlanmasligi kabi holatlar kuzatilmoqda. Bularning barchasi mehnat bozorining institutsional barqarorligiga putur yetkazadi. Shuningdek, norasmiy bandlikning kengayishi ijtimoiy adolat tamoyillarining to'liq ro'yobga chiqishiga to'sqinlik qiladi, chunki norasmiy ishchilarning pensiya, tibbiy sug'urta va boshqa ijtimoiy kafolatlardan foydalanish imkoniyati cheklangan.

Norasmiy ish o'rinlarining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlili shuni ko'rsatadiki, bu hodisa nafaqat mikroiqtisodiy, balki makroiqtisodiy darajada ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Rasmiy sektorning qisqarishi byudjetga soliq tushumlarini kamaytiradi, bu esa davlatning ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini toraytiradi. Shu bilan birga, aholining ma'lum qismi iqtisodiy faol bo'lsa-da, rasmiy statistikada band sifatida qayd etilmaydi, natijada mehnat bozorining real holatini aniqlash qiyinlashadi. Bu esa davlat siyosatini shakllantirishda ishonchli ma'lumotlarning yetishmasligiga olib keladi.

Norasmiy bandlikning ijtimoiy xavflari orasida eng muhimlaridan biri — aholi qatlamlarining ijtimoiy himoyasizligi hisoblanadi. Norasmiy ishchilar ko'pincha mehnat sharoitlari, xavfsizlik texnikasi, mehnat vaqti yoki dam olish huquqlariga ega emas. Bu holat ishchi kuchining ekspluatatsiyasi, baxtsiz hodisalar sonining ortishi hamda mehnatga layoqatlilikning erta yo'qolishiga sabab bo'ladi. Shu bilan birga, norasmiy bandlikning keng tarqalishi gender tengligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki ayollar ko'pincha past maoshli va ijtimoiy kafolatdan mahrum norasmiy faoliyat turlariga jalb etiladi.

Norasmiy bandlikning hududiy taqsimoti ham o'ziga xos tafovutlarga ega. Qishloq joylarda aholining katta qismi norasmiy bandlikka jalb qilingan bo'lib, bu holat infratuzilma, ishlab chiqarish salohiyati va xizmat ko'rsatish tarmoqlarining yetarli rivojlanmagani bilan bog'liq. Shahar joylarda esa norasmiy bandlik asosan xizmat ko'rsatish va savdo tarmoqlarida to'plangan. Ushbu tafovutlar mintaqaviy siyosatda differensial yondashuvni talab etadi, ya'ni har bir hududda norasmiy

bandlikni kamaytirish mexanizmlarini mahalliy sharoitdan kelib chiqib ishlab chiqish lozim.

Xulosa qilib aytganda, norasmiy bandlik mehnat bozorining ajralmas, ammo nazorat qilish qiyin bo'lgan segmenti sifatida davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatida alohida e'tibor talab qiladi. Uni butunlay yo'qotish mumkin bo'lmasa-da, uning ko'lamini kamaytirish va rasmiy sektorga bosqichma-bosqich integratsiyalash muhim vazifadir. Buning uchun, bir tomondan, rasmiy ish o'rinlarini yaratish va ularni jozibador qilish, ikkinchi tomondan, mehnat qonunchiligi va soliqqa oid rag'batlantiruvchi mexanizmlarni takomillashtirish zarur. Shu bilan birga, aholi, ayniqsa yoshlar va ayollar o'rtasida huquqiy va iqtisodiy savodxonlikni oshirish, o'zini o'zi band qilish faoliyatini qonuniylashtirish hamda kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari norasmiy bandlikni kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Umuman olganda, norasmiy bandlikning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini tizimli o'rganish mehnat bozorida mavjud muammolarni chuqur tahlil qilish, bandlik siyosatini yanada takomillashtirish va iqtisodiy o'sishning inklyuzivligini ta'minlash uchun zarur nazariy va amaliy asos yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy adolat, barqaror iqtisodiy rivojlanish va samarali mehnat bozori shakllanishining muhim kafolatlaridan biridir.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Toshturg'un Ergashev. "Bozor iqtisodiyoti". – T.: "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi;
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 21.02.2022 yildagi 83-son | <https://lex.uz/docs/-5870397>